

DVA TISUĆLJEĆA PISANE RIJEČI U ISTRI (Due millenni di scrittura in Istria), Katalog izložbe, Povijesni muzej Istre, Pula 1994. 79 str.

Izložba "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri" započeta je još 1991. godine, a domišljena ponajviše zaslugom dr. Josipa Bratulića. Organizator i nosilac projekta bio je Povijesni muzej Istre u Puli te je publikacija s popratnim tekstovima i kataloškom obradom objavljena kao izdanje Kataloga Povijesnog muzeja Istre. Građa za izložbu posuđena je od Arheološkog muzeja u Puli, Centra za povijesna istraživanja u Rovinju, Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, Gliptoteke HAZU u Zagrebu, knjižnice dr. Josipa Bratulića, knjižnice franjevačkog samostana na Trsatu, Muzeja Topić Mimara u Zagrebu, Narodnog sveučilišta Poreč i Zavičajnog muzeja Poreštine, Naučne biblioteke u Puli, Povijesnog arhiva u Rijeci, Sakralne zbirke biskupskog ordinarijata u Poreču, Zavičajnog muzeja Rovinj te Zbirke sakralne umjetnosti crkve sv. Blaža u Vodnjanu. "Prvoslov" (*Introduzione*) iz pera ravnatelja Povijesnog muzeja Istre Davora Mandića (str. 10-11) uvodi nas u namjeru priređivača izložbe da se tek djelomičnim, ali reprezentativnim odabirom prebogatog istarskog kulturnog naslijeđa, prikaže multikulturalnost istarske "mitske zemlje", prostora na rubu triju ekumena, u kojem je od davnina pismenost odražavala "slojevitost povijesne zbilje, sveukupnost života čije lice i naličje odražava Europu".

Tekstom "*Sudbonosno prozimanje kroz dva tisućljeća pisma i jezika u Istri*" (*Scritture e lingue in Istria: due millenni di provvidenziali intrecci*, str. 13-16) tadašnja ministrica prosvjete i kulture Republike Hrvatske Vesne Jurkić-Girardi retrospektivno je predstavljena posebnost i višelojnost istarske pismenosti od antičkog doba (latinska vrela), početka kršćanstva, srednjeg vijeka (Rižanski placit, tropismenost i višejezičnost), te spomenula ključna imena hrvatske, slovenske i talijanske kulturne baštine Istre (Herman Dalmatin, Petar Pavao Vergerije, Santorio Santorio, Matija Vlačić Ilirik, Stjepan Konzul, Petar Stanković, Pietro Kandler, Juraj Dobrila, Matko Laginja, Bernardo Benussi, Mijo Mirković, Zvane Črnja i dr.).

Popratnim tekstom župana županije Istarske Luciana Delbianca "*Dva tisućljeća pisane riječi u Istri*" (*Due millenni di scrittura in Istria*, str. 17-19) ponovno je istaknuta višeslojnost i različnost istarskog prostora, ponajviše izražena tropismenom kulturom kroz povijest. Istra kao područje u kojem se od XIX. stoljeća jasno polarizira hrvatski, slovenski i talijanski etnos i tri kulturnopolitička utjecaja, postaje u ovom stoljeću spona s Europom, što Istri daje novu vrijednost i sadržaje u osmišljavanju budućeg razvoja.

Presjek kroz istarsku prošlost donosi prilog Miroslava Bertoše "*Itinerar istarskih tisućljeća*" (*Itinerario nei millenni istriani*, 21-36). Kratkim osvrtom i raščlambom svih bitnih etapa povijesti Istre ukazano je na najvažnije, prijelomne i sudbonosne, do današnjice aktualne procese i

pojave. Posebnu pažnju autor je posvetio razdoblju istarske podvojenosti na mletačku stečevinu i habsburški dio (Pazinska knežija), tragičnom srazu pograničnih ratnih pustošenja u XV. i XVI. stoljeću, demografskoj katastrofi nakon Uskočkoga rata, gospodarskom tavenjenju gradova i sela, pokušaju obnove razorene Istre kolonizacijom novog žiteljstva te postupnom uobličavanju istarskog etničkog mozaika. Razdoblje suvremene povijesti predstavljeno je kao doba sazrijevanja, jačanja i konačnog uobličavanja nacionalne svijesti istarskih naroda, političkim borbama, presijama, stradanjima i iseljavanjima nakon prvog i drugog svjetskog rata. "Na završnom luku višemilenijske istarske povijesti, koji seže do naših dana", autor ističe za sve prijeko potrebno "nastojanje da se reafirmiraju ljudska dostignuća i pronadu novi i humaniji oblici civilizacijskog suživota (convivenze) u ovom multinacionalnom i multikulturnom prostoru" (32).

Završni tekst kataloga osvrt je Josipa Bratulića na "*Dva tisućljeća pisane riječi u Istri*" (*Due millenni di scrittura in Istria*, str. 37-56). Pismo, jezik, pisana riječ i knjiga, sastavnice su i nepresušno vrelo istarske kulturne baštine. Od prvih pisanih svjedočanstava o Istri i njenim stanovnicima 2. stoljeća prije Krista, preko kamenih tragova rimske prisutnosti, srednjovjekovnih natpisa, glagoljskih ulomaka, grafiti i brevijara, misala i fresaka, početaka tiskarstva, prodora europskog humanizma, odjeka protestantizma i katoličke obnove, prosvjetiteljstva i suvremenih stoljeća dubokih političkih promjena, u Istri je u neprekinutom i u svira etapama iznova obogaćivanom povijesnom luku, trajala i opstajala, mijenama i poremećajima usprkos, pisana riječ svih njenih sastavnica, bez obzira na nacionalni predznak i političku obojenost. Sažetim, ali jasnim i promišljenim pregledom najznačajnijih književnika, prosvjetitelja i nositelja pisane riječi u Istri, autor je, kako i sam u zaključku ističe, istakao suglasje istarske književne prošlosti i sadašnjosti s europskim jezicima i kulturama kojima je Istra po svom položaju i kulturnom karakteru oduvijek pripadala.

Kataloškom obradom izložbenih predmeta (Davor Mandić, str. 59-79) završava Katalog izložbe "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri". Obradene su i dijelom fotografskim materijalom popraćene, jedinice od antike do najnovijeg razdoblja (1945-1994).

Lovorka Čoralčić

Giacomo Filippo Tommasini: ZGODOVINSKI KOMENTARJI O ISTRI, Kres, Ljubljana 1993, 206 str.

Okoli sredine 17. stoljetja je nastalo pomembno in obsežno delo novigradskega škofa Giacomina Filippa Tommasinija (159 -1654) z zgovornim naslovom "De' commentarii storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice". Iz italijanščine je pričujoče delo prevedel Sergij Šlenc, latinske prevode pa sta pri-

spevali Renata Hrovatič in Agata Šega. Avtor je v tem delu natančno opisal najpomembnejše gospodarske, socialne, etnične in kulturno-zgodovinske razmere, kar dokazuje, da je bil odličen poznavalec in raziskovalec istrske preteklosti. Prav zato je slovenski prevod dobrodošel pripomoček tudi današnjim zgodovinarjem in drugim strokovnjakom, ki pa bodo ob pozornejšem prebiranju žal naleteli na kopico manjših in večjih napak. Te pa gre v prvi vrsti pripisati založnikovi površnosti in verjetno tudi neizkušeni, kar v našem založništvu ni prvi primer, verjetno pa tudi ne zadnji. Na založniške spodrsiljaje se bomo še povrnili, uvodoma pa velja spregovoriti nekaj besed o avtorju in njegovem delu. Tommasini se je rodil v Padovi leta 1595, torej pred natanko štiri stoletji. Bil je v dobrih odnosih s papežem Urbanom VIII, ki mu je ponudil škofovsko mesto na Kreti. V svoji skromnosti pa se je Tommasini zadovoljil s škofijo v Novigradu v Istri. Čeprav je vseskozi služboval z veliko vnemo in se skrbno zanimal za probleme svojih vernikov, je najdel tudi čas za zapisovanje komentarjev o istrski preteklosti. Zgodovinske dogodke je opisoval objektivno (seveda v luči tedanjih spoznanj), ter se praviloma opiral na zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo takratne razmere in običaje na istrskem polotoku. S tem namenom je zbral veliko ustnih virov, materialnih ostankov, mestnih statutov, napise na stavbah in spomenikih, kupoprodajne in darilne pogodbe, oporoke, potopise, spomine, kronike, privilegije, upravne in cerkvene arhive (npr. oglejski arhiv), zakonike, akte, uredbne in druge dokumente, pisma pomembnih oseb, legende, župniška poročila, poročila mestnih županov beneškemu senatu in se dolgo bi lahko naštevali.

Tako po obsegu kot po vsebini je torej Tommasinijevo delo najvažnejši opis Istre, pomembna pa so tudi pričevanja o naših obalnih krajih Kopru, Izoli in Piranu ter o pripadajočemu zaledju v današnji slovenski Istri. Opise krajev in mest spremljajo zgodovinski podatki oziroma podatki o spomenikih preteklosti, kar pa ne pomeni, da so avtorjeve pozornosti deležni zgolj monumentalni rimski spomeniki (npr. Trst, Poreč, Pulj), temveč tudi slučajne fragmentarne najdbe, ki dopolnjujejo sliko življenjskih razmer in običajev v posameznih krajih. Gre torej za klasični preplet različnih strok, kakršnega so poleg Tommasinija v svojih delih uporabili tudi mnogi drugi polihistorji, denimo Nicolo Manzuoli, Prospero Petronio in koprski škof Paolo Naldini. Vendar je Tommasini pogosteje kot pisci pred njim citiral številne antične avtorje, poleg tega pa so v njegovih tekstih pogosto prisotni prepisi rimskih napisnih kamnov. Poskušal je tudi locirati utrjena istrska naselja Nezakcij, Mutilo in Faverio, pri lokaciji Aegide je sledil Vergeriju, sicer pa za rimska naselja in istrska mesta vedno korektno navaja tudi predlagane lokacije svojih predhodnikov, ter jih hkrati analizira in kritično razčlenjuje.

Pri zemljepisu Istre se je pretežno naslanjal na Manzuolijevo delo "Descrizione dell'Istria" in na

Coppovo "Del sito de Listria", poleg tega pa je dosledno upošteval dosegljivo ljudsko izročilo, toponime in legende. Poleg številnih ostalih podatkov Tommasini priobča, da živi v Istri kar pet narodov, ki izpolnjujejo vrzel, nastalo zaradi splošne opustošenosti dežele (vojne, kuga, malarija). Istro prikazuje kot trdnjavo tujcev, saj so zdesetkano domače prebivalstvo preplavile množice tujcev, ki so pribežale pred Turki. Prvi in številčno najmočnejši so bili Slovani, ki so prisli iz Dalmacije in Sklavonije (starega Ilirika). Ukvarjali so se pretežno s poljedelstvom in živinorejo ter so se ustalili na podeželju. Drugo ljudstvo so bili prišleki iz Karnije. Opisuje jih kot delovne obrtnike, ki predejo volno, izdelujejo grobo sukno (grisi e rasse) za preprosto prebivalstvo (basso popolo) in se ukvarjajo tudi z drugimi podobnimi poklici (kovaštvo, kamnoseštvo, ključavničarstvo itd.). Karne imenuje tudi Karnijeli, sorodni pa naj bi bili Furlanom. V tretjo narodnostno skupino uvršča prišleke iz ribiškega mesta Gradež, ki so se naselili ob morju in zlasti v mestih Umagu, Novigradu, Poreču in Rovinju. Preživljali so se s pomorstvom in ribištvo ter trgovino usmerjeno na Benetke. V četrti skupini zasledimo prebivalce iz Albanije in drugih balkanskih krajev (Hrvate, Srbe, Aromune itd.), ki so jih zasedli Turki. Le-te je v Istri povabila beneška oblast z izjemnimi ugodnostmi.

V zadnjo, peto skupino je Tommasini uvrstil istrsko avtohtono prebivalstvo, ki pa mu je napovedal skorajšnje izumrtje (v približno dvesto letih) zaradi slabega podnebja. Njegovi zaključki slonijo na dejstvu, da je bila tedaj v Istri neugodna klima in ljudje so množično umirali zaradi bolezni, v izpraznjene kraje pa so prav tako množično prihajali kolonisti iz vseh koncev in krajev. To je bil proces, ki je trajal od 15. do 17. stoletja in v tem dolgem obdobju so se domačini močno pomešali s tujci, popolnoma pa se je ohranilo le majhno število starih plemenitih družin v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu, Rovinju in v nekaterih drugih krajih ob morju ter v notranjosti polotoka in sicer v Bujah, Oprtalju (Portole), Motovunu in Buzetu. Po Tommasinijevih podatkih se je zlasti v 16. in 17. stoletju naselilo mnogo Slovanov v okolici Poreča, Motovuna, Novigrada in Umaga. Posledica te množične kolonizacije je bila spremenjena etnična slika Istre, ki so jo od tedaj imenovali konglomerat narodov, običajev in kultur. Romanski zivelj se je obdržal le v mestih in kastelih, podeželje pa je pripadlo prišlekom, zlasti slovanskemu prebivalstvu. Nesporna zasluga doseljencev, ki so jih domačini ožigosali kot primitivne barbabe, je bila, da se je naglo obnovilo podeželsko prebivalstvo beneške Istre po velikih kugah v 16. in 17. stoletju, torej v obdobju ko je bila Istra na robu popolnega propada.

Seveda bi lahko še dolgo naštevali zanimivosti iz Tommasinijevih zgodovinskih komentarjev v Istri, vendar se za konec povrnimo na pričujočo knjižno izdajo, ki je v slovenskem prevodu prav gotovo dobrodošla, za

pa obenem pomeni tudi veliko založniško površnost in nedoslednost. Če odmislimo napačno citiranje naslova izvirnika, kopico lektorskih, korektorskih in tiskarskih (?) napak, se moramo vendarle vprašati, kaj je pri nastajanju knjige počel urednik založbe Kres. Pogrešamo namreč tudi spremno študijo, komentarje k posameznim knjigam (poglavjem), pa tudi kakšna priloga ne bi bila odveč. Za konec velja le še poudariti, da se s takimi "priložnostnimi" knjižnimi izdajami zapirajo poti znanstveno-kritičnim edicijam, ki so edine smiselne pri tovrstnem prevajanju. To bi moralo upoštevati tudi Ministrstvo za kulturo pri dodeljevanju subvencij. Neznane uredniku založbe Kres pa predlagam, da čimprej vzame v roke knjigo Anton Linhart - Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2 (Slovenska matica, Ljubljana 1981) in verjetno mu bo takoj jasno kako se tej reči streže!

Slavko Gaberc

I SAGGI RIGUARDANTI L'AREA ISTRIANA PUBBLICATI SULLA RIVISTA "ACTA HISTORICO-OECONOMICA"

La rivista *Acta historico-oeconomica* (fino al numero 17/1990 *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*) viene pubblicata annualmente a Zagabria, e tratta temi di storia dell'economia. La rivista viene curata da Ivan Erceg, ed è edita dalla Commissione per la storia economica della Jugoslavia (dal numero 18/1991 dalla Commissione per la storia economica delle Società degli storici della Croazia) e dalla casa editrice "Školska knjiga" di Zagabria. Come si può notare dai dati sopraindicati, la rivista ha passato due fasi ben distinte: la prima, jugoslava; e la seconda, dalla proclamazione dell'indipendenza della Croazia. Ciò ha lasciato l'impronta anche sul comitato di redazione: durante la prima fase vi prendevano parte membri d'ognuna delle otto capitali delle repubbliche e delle regioni autonome della Jugoslavia, mentre nella seconda fase è costituito da membri "tutti da Zagabria," e così è stato pure con i collaboratori e col contenuto - nel primo periodo venivano pubblicati saggi riguardanti ogni parte della ex Jugoslavia, mentre ora vengono riportati soltanto quelli che riguardano la storia economica delle regioni croate.

Segnalare e riportare brevemente il contenuto dei saggi riguardanti la Slovenia, anzi più precisamente l'area istriana, aiutichiamo che potrebbe risultare interessante e di un'utilità pratica per i lettori di *Annales*, quindi proponiamo loro quanto segue.

Nel primo volume della rivista *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* - pubblicato nel 1974 - appare il saggio *Contributo allo studio del problema della "rivoluzione industriale negli stati jugoslavi"* (con speciale accento alla Slovenia) (pagg. 141-147) di Jože Šorn - storico sloveno e membro del comitato di redazione.

Grossomodo, il saggio tratta il periodo 1770-1870, e riporta sommariamente le condizioni nella produzione manifatturiera, le innovazioni che influirono sull'evoluzione dei mezzi di produzione ecc.

Ivan Erceg è autore del saggio scientifico I promotori dell'artigianato, del traffico marittimo e del commercio nelle città Carlomagno, Segna, Buccari, Fiume e Trieste (1775) apparso nel terzo volume (1976) della rivista sopra indicata (pagg. 7-42). In primo luogo, usando i materiali raccolti in occasione della visita di Giuseppe II all'area istro-quarnerina (avvenuta nella primavera del 1775), l'autore analizza la struttura della popolazione e la distribuzione dei vari mestieri nelle città (e porti) dell'alto Adriatico elencate nel titolo del saggio. Lo stesso volume contiene anche l'articolo *Sull'introduzione di razze bovine altamente produttive in Slovenia durante l'800* (pagg. 103-130) di Jože Maček. La situazione in questo settore della produzione agraria viene esposta in base alla consultazione di numeroso materiale d'archivio, e quindi viene evidenziata anche la posizione del Carso e del Istria.

Il quarto volume (1977) riporta l'articolo *I porti nord-adriatici nella politica economica della Corte di Vienna (durante il '700)* di Ivan Erceg (pagg. 7-21). In questo saggio riassuntivo Erceg riporta i fattori globali (le guerre con l'Impero turco, la decadenza di Venezia, come pure la politica del mercantilismo), ma anche la situazione locale - l'evoluzione dei singoli porti dell'alto Adriatico (Trieste e Fiume). Inoltre, vengono riportati anche dei dati riguardanti la quantità ed il valore della merce esportata, o importata, attraverso il porto di Trieste durante la seconda metà del '700.

Il traffico marittimo delle località del Littorale sloveno durante il '400 e il '500 viene esposto da Ferdo Geštrin (vol. 5/1978, pagg. 105-113) in base al lavoro sul materiale d'archivio (Archivio di Pirano, Archivio comunale di Recanati...) e avendo consultato la letteratura storica (come quella slovena, così anche quella italiana e croata) riguardante la materia. Il retroterra sloveno in cooperazione con la costruzione navale marittima (pagg. 133-147) di Miroslav Pahor illustra il rapporto tra il littorale e il retroterra sloveno durante il '700 e l' '800. Invece, *Le caratteristiche elementari dell'evoluzione della marineria sull'Adriatico durante l' '800* (pagg. 149-169) di Branko Kojić illumina la stessa questione ponendola nel contesto europeo, con i porti di Trieste e Fiume al centro dell'attenzione.

Il numero e la numerosità delle famiglie in Istria (La seconda metà del '700) di Ivan Erceg (vol. 8/1981, pagg. 1-16), basato sulle "Anagrafi..." del Pinelli, ricostruisce le condizioni demografiche in Istria nel 1770. Lo stesso volume riporta anche il prezioso saggio scientifico: *Sulla ricompensa dei lavori e dei servizi nella Pirano medievale* di Darja Mihelič (pagg. 81-93), basato quasi esclusivamente sui risultati di ricerca presso l'Archivio di Pirano.